

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ

1. Ճաշակ գաղղիական աղբի քանակ
ստեղծարեան. — Թարգմանեց Հ. Արսէն Ղա.
գիկեան ի Մխիթարեանց : Վենետիկ — Ս.
Ղազար. 1899. գինն 50 սանդ.:

Թարգմանիչս արդէն իսկ ծանօթ է նախ՝
իւր գրաբար թարգմանութիւններովն՝ զորս ի
լոյս ընծայեց մի քանի տարի առաջ. — իսկ
վերջերս՝ գեղեցիկ գաղափարով մը ուզեց աշ-
խարհիկ լեզուով եւս Ճաշակ տալ բերթողա-
կան արուեստի և արդի բանաստեղծութեան:
Իւր այս գաղափարը իրագործեց Նոռէր ման-
կանց, մանկական ոտանաւորներ տետրով.
ապա հրատարակեց Քերթողական Մատե-
նագրարան, Ա Տետր: Տեսնելով այս վերոյի-
շեալ տետրներու հասարակաց մտաւիւր ընդ-
ունելութիւնը, համարձակեցաւ Բ. Տետր
մը եւս հրատարակելու վերոյիշեալ վերնա-
գրով:

Սոյն տետրս կը բաղկանայ Հարիւր էջերէ.
մաքուր ու կոխիկ տպագրութիւն մ'է. իսկ
պարունակութիւնն՝ ընտիր և բազմաբայր ծաղ-
կանց փունջ մ'է, ազնուական մտաց յար-
մար նիւթերով, որը զգայուն օրտի մը՝ թըր-
թուսն թելերը կը հնչեցնեն: Ընթերցողին
ձայնը իւր մտաց հետ զուգընթաց կը սահին՝
այս քաղաւածոյ գողտրիկ ոտանաւորները
արտասանելու առեն: Եւ թէպէտ, ինչպէս
բնական ալ է, այլ է բնադիր կարգաւ և
այլ թարգմանիչը, այսու ամենայնիս այս
Ճաշակս կը ցոլացընէ յինքեան Ֆ. Գորիէի,
Հ. Տըլարորդի, Միւլլի Բրիտտի, Եղուարդ
Կըրնիէի, Ալիս Տը Շամպրէի, Լուի Ռա-
զիզպանի, Տըվուալի (յորոց յօրինքը է իւր
այդ փունջը) գողտրիկ, ներդաշնակ բնագիր-
ները, որոց հաւատարիմ մնալու համար
թարգմանիչն ամէն ճիգն թափած է, անշուշտ
միշտ նկատի առնելով աշխարհիկ լեզուիս
զեւ եւս ձեւանալի վիճակը, զոր նա ինքն
փափաքած է Արդի բանաստեղծութեան մէջ
կենդանացընել:

Թարգմանութեանը հետ կը մըցի թարգ-
մանչին ընտրութիւնն ալ. Վասն զի նա զաղ-
ղիական արդի բանաստեղծութեան բուրս-
տանէն ընտրածնքը քաղեր է այնպիսի կեր-
պով մը՝ որ յաշուրըն է վարդը իւր փշերէն
զատել. — Ե. Կըրնիէի Սեմէիան թուի թէ
տետրիս ամենէն սքանչելին և գրաւիչն է,
որ պատկուած եւս է գաղղիական Ակադե-
միայն. — ոչինչ նուազ գեղեցիկն են Գիւլի
մը եկեղեցեայն մէջ. — դարձեալ՝ Փարաշունը,
և այլն:

Թարգ. թարգմանչին Երկոս խօսք յառա-
ջաբանին մի քանի տողերը՝ քաղուածոյ հոս
գնելով կը կնքենը մեր համառօտ պիտողու-
թիւնները. «Յաշուրդարար պիտի թարգմա-
նենք նաեւ՝ ուրիշ եւրոպական ազգաց բեր-
թողական գործերէն ընտրանօք . . . երանի
թէ մեր այս ըրածը կամ ընելիքը՝ որ իբրեւ
զկարիւ մի ի դռնէն . . . աւելի յաշու
գրիչներու գրգռ մը լլար՝ իրենց լուամներն
ալ ձգելու աշխարհագրի աղջատ գանձա-
նակին մէջ», բաւական է թէ incompetent
կամ շահախնդիր քննադատ գրչակներու հա-
րուածոյն չհանդիպին:

2. Գ. Պիսիւեայ իմաստասիրի Վեցօ-
րեայք. — Քաջածանօթ են բանասիրաց Պի-
սիդէս անունն և անոր բերթողական գրու-
թիւնն՝ Վեցօրեայք: Այլ այս գեղեցիկահիւս
մատենական հայկական թարգմանութեան
հրատարակութիւնն, եթէ ներդի ըսել, զա-
նազան շրջաններ կատարեց՝ անտարակոյս
հրատարակողաց կողմանէ բանաւոր պատ-
ճառներով:

Նախ՝ Հ. Արսէն Սուքրեան ի Բաղմա-
վիսի¹, Հելլենաքանոնոքիան և Հելլենաքան
քարգմանիչը հայկական լեզուի վերնագրով
համալից յօդուածին վերջերը՝ գրեց Պիսի-
դէայ սարկաւազին և անոր Վեցօրեայց հայե-
րէն թարգմանութեան վրայ՝ որոյ ժամանակն,
կ'ըսէ, չի գիտցուիր. բայց անոր հելլենա-
բանութիւնը հանդերձ հայկաբանութեամբն
ի նկատի առնով, առանց երկբայելու է—

դարուց մէջ կը գնէ զայն: Այս յօդուածին հրատարակման ժամանակ՝ յունական 1910 չափաւ տողից մէջէն միայն 84 տողերն կային՝ ենթադրելով յունական տողերուն չափովը, զորս նա՝ իրբեւ նախնաց յերաւի տը- ժանաւոր պատարիկ մը հրատարակեց՝ բաղ- դատելով զայն յունարէնի հետ, յորդորելով՝ որ եթէ այլը ալ գտնեն ասոր պակասներն հրատարակեն յօգուտ բանասիրաց:

Վաղափառամ լեզուագէտ Յօգուածագրիս ձայնն արձագանդ տուաւ մի քանի տարի վերջը՝ Մեծ. Անտոնեան Հարց Կ. Պօլսոյ Միջպիւղի մենաստանին մէջ, ուր յար- գանօք կը պահուէր այդ պատկանելի ձե- ռագրերն: Եւ Հ. Գարեգին Վ. Զարբձանա- լեան յամին 1889՝ ծանոյց ցիտականն և հնախոյզ աշխարհի՝ թէ «այդ ցանկալի և հայկական բանասիրութեան հետաքննական պարզեւր կը հասնի մեզ Անտոնեան ուխտին մեծարգոյ հարց մատենագրութեան, զոր շնոր- հակալու սրտիւ բնորոշելով, կ'ըսէ, կը փու- թանք քէշ առնենք ընծայել ի լոյս՝ բաղ- դատելով ընդ յունական սկզբնագրին»: — Յետոյ կը յարէ. «Թարգմանութեան ժամա- նակը յառաջ կ'երեւի քան զհարկացուց և Մագիստրոսի դարը, աւելի իմաստասիրին և իր ժամանակակցաց ախորժելով ընծայել, ինչպէս ումանք ինչուան այն եօթներորդ դարու հնութիւն ալ ուզած են տալ: Բայց եթէ կարծուի աւելի մերձաւոր ժամանակաց՝ Սար- կաւագ Յովհաննու վերագրել, Սարեկի՝ քեր- թուածոյն աջող և ընտիր շարագրութիւնն՝ կրնայ այդ կարծիքն ալ արդարացրնել»: — Ապա կը յիշէ եւ՝ թէ Վարդան վարդապետ Մեծն՝ ի յիշատակարանի կամ ի վերջաբա- նի մեկնութեան Հնագմատեանն՝ վկայութիւն կը բերէ նաեւ ի Պիսիպեայ, թէպէտ տար- բերելով տեղ տեղ ի Թարգմանութեանն կամ ի շարագրութեան, արդի ընտրելագոյն զըր- չագրէն:

Այս աւետարեք լուրս հազիւ տարածուեք

էր, յամին 1890 Վեցօրէին հայկական թարգմանութեան ամբողջական գործոյն տը- պագրութիւնն կամ մանաւանդ տպագրելու փորձերն սկսան՝ զրեթէ մի և նոյն ժամա- նակ, նախ՝ ի Բագմավիպի³, ուսկից առան- ձին թերթեր եւս սկսան հանուել, և ապա Պատկեր ամսաթերթին մէջ: Բայց երկուքն ալ, յետ մի քանի հարիւր տողից, դադրե- ցուցին տպագրութիւնը. և այդ դադարումը տեւեց մինչեւ ցայսօր և մինչեւ որ Բագմա- վիպին մէջ նախկին հրատարակիչ բանասիրին գործոց հանգամանքներն ներկից իրեն՝ դառնալ նայել իւր շահաւէտ րալց կիսատ հրատարակութեան լքեալ վիճակին վրայ, և զայն ամբողջացրնել, մանաւանդ թէ ընտրե- լագոյն յորինել քան յառաջն, և այնպէս ի լոյս ընծայել:

Յիրաւի, այդ հրատարակիչ բանասէրս Վ. Հ. Ալմանաս Վ. Տիրոյեան⁴, մեծ եռան- դեամբ և մեծապոյն տընութեամբ վերոյիշեալ ընտրելագոյն հայ ձեռագիրը կրկին օրինա- կեց, յունարէն բնագրի հետ համեմատու- թեամբ, և թէ՛ հայկականին և թէ՛ յունա- կանին համար կարեւոր լուսարանութեամբք ամբողջացուց գործը, զրեթէ բոլորովին տար- բեր կերպով քան ինչ որ կ'երեւի ի Բագ- մավիպի: Եւ այդ ամբողջացած ընտիր և արդիւնաւոր երկասիրութիւնս սկսաւ տպա- գրուիլ ի Վենետիկ՝ (որուն առաջին տպա- գրեալ թերթը մեր աշաց առջեւ ունինք) հայկական թարգմանութեան զիմաց ցնեւով ամբողջ յունարէն բնագրերը: Եւ մի քանի ամիս յետոյ անշուշտ պիտի ըլլայ այն ի հասարակաց վայելս զիտնոց և բանասիրաց, որոց անտարակոյս ախորժելի պիտի թուի Մեծ. Հրատարակչին տեղեկալից Կլմնխա- լանը, յորում նա զբարբար շարագրութեամբ՝ եթէ՛ յունական բնագրին հեղինակին և եթէ՛ թարգմանչին և թարգմանութեանը վրայ գա- նազան գաղափարներ կը յայտնէ, զորս քա- ղաւածոյ կը գնենք հոս աշխարհաբար. և

1. Մատենադարան հայկ. քարգմանութեանց նախնեաց (Գար Դ-ԺԳ). Վենետիկ. էջ 654:

2. Տես Յոռիկը. Հ. Գ. Ալեքան. Հա. Բ. էջ 283. Վենետիկ. 1869:

3. Հա. Խէ. 1890. էջք 109, 144, 220:

4. Սա Կլմնխա հրատարակեց լուսաբանու- թեամբք՝ Կլմնխախա նմանօրինակ գրութիւնն ալ, Յաղագս բնութեան մարդոյ:

արդէն նոյն Կանխաբանէն վերագոյն քաղեցինք մի քանի իմաստներ:

«Յամին 1836 Հայկազեան լեզոսի¹ բառագրոց հրատարակիչը կը գրեն թէ՛ Պիսիդեայ վեցորեայ արարչութեան վրայ գրուածն «ի Հին մատենի եւեթ միում ունիսք հատուած (մի) ընդ վերնագրովս Պիսիդեայ ե պատասխկս»: — Ապա Մեծ. Հրատարակիչն կը յիշատակէ մեր վերոյիշեալ տեղեկութիւնները՝ գրուածոյս տպագրութեան մասին, և կը յաւելու:

«Պիսիդեայ վարուց և գրուածոց վրայ տեղեկանալ փափաքողը կրնան զիմել Փրեզերիկոս Մորելլեայ (1584), Քուրելլայ (1777), և Միլին (1865) տպագրութեանց և ծանօթութեանց: Մեզի ախորժելի է Հայերէն զնեւ Հոս մեր բանիբուն և բազմաթիւ հայապետ բարեմային էմ. Տեղայի իտալացոյ գրածը իրեն մատնական մէջ²»: — Այսպէս ըսելէն յետոյ՝ նա ի մէջ կը բերէ Հայապետ բանասիրին տուած զանազան ծանօթութիւնները՝ Պիսիդեայ անձին և անոր գրոց տպագրութեանց վրայ, և կը լուսաբանէ միանգամայն թէ Պիսիդէս ինչպէս Սարգսի՝ պատրիարքին Կ. Պօլսոյ պաշտպան և սքանչալոյ էր, որուն նուիրած է իւր վեցօրեայքը, մինչդեռ Սարգիս՝ Միակամեայց աղանդոյն պարագրովս էր:

Պիսիդեայ գրութեան նպատակին գալով, Մեծ. Հրատարակչին և հասարակաց կարծեաց համեմատ, Պիսիդէս պիտած է պաշտպանել Մովսիսական վարդապետութիւնը՝ արարչագործութեան նկատմամբ, հակառակ իրեն ժամանակին իմաստասիրաց, մանաւանդ Փիլոպոյնի արիստոտելեան իմաստասիրի, որ Յաղագս արարչութեան աշխարհի գրած է. Պրուիլի և այլոց զէմ ալ կը խօսի: — «Պիսիդեայ վարդապետութեանց գիտական արժէքն՝ արարածոց և բնութեան օրինաց մասին, յիշուի ծաղկական կ'երեւի այժմեան բնական գիտութեանց զարգացման համեմատութեամբ... Նա կը սիրէ խորհրդա-

կան գրութիւնը, և շատ անգամ չնչին իրերն անգամ ալլափոխական իմաստով կը մեկնէ և կ'ընդլայնէ... Բնաբանական և բժշկական, և այլն, մասանց մէջ ընդհանրապէս կը հետեւի Հիպոկրատի և Գաղենոսի, — իմաստասիրականաց մէջ Պլատոնի, — յառաւանդաբանականս՝ Ս. Գրոց, Ս. Բարսղի, Ս. Գր. Նաղիանդացոյ, Նիւսացոյ»:

«Ներկայ տպագրութեան մէջ յենք չհամեմատեցինք Պիսիդեայ գրուածը վերոյիշեալներուն գրուածոց հետ, վասն զի այդ համեմատութիւնը ըրած է Միլին մանրամասն կերպով. որովհետեւ մեր նպատակն է հայ թարգմանութիւնը պարզել, և ոչ թէ Պիսիդեայ գրութեանը քննել բանասիրաբար»: Հայերէն թարգմանութեան մասին այսպէս կը գրէ. «Անձանօթ է թարգմանիչն, այլ ծանօթ ժամանակին՝ թարգմանութեան ոճն. — վերոյիշեալ Պատկերն ամագիրն կ'ընծայէ զայն Սեդէոսի... զուցէ վասն զի Պիսիդէս եւս գերթողաբար գրեց Հերակլեայ կայսեր արշաւանաց վրայ՝ Սեդէոսի նման, բայց լեզուի զանազանութիւնն՝ այդ կարծիքը անհիմն կը ցուցնէ»: Իրեն կարծեաց համեմատ Ստեփանոս Սիւնեցին է թարգմանիչն, որ և զնեմեփոս թարգմանիք է, և այդ շատ բանաւոր և համարիչ է:

«Թարգմանիչն՝ շատ աղքատաբան չ'երեւիր Հայերէն լեզուին ճոխութեանց մէջ, բայց ոչ քաղհամուտ յունական լեզուի... Ինչպէս լուսաբանութեանց մէջ պիտի տեսնենք»:

«Օրինակ թարգմանութեանց պակասութիւնն ոչ միայն ի ոկզբան, այլ նաեւ միջանկեալ տեղեր և վերջերը, այնպէս որ միահամուտ չ'որ հարկւր յունական տողեր կը պակսին Հայերէնին մէջ, զորս թարգմանեցինք և հին թարգմանութեանն որովհետեւ համար՝ այդ տողերը շեղագիր տպագրեցինք»:

Այսպիսի ինչ էլ Կանխաբանի մը՝ Պիսիդեայ ամբողջական գործը կը ձգէ նա իբր լուծայ՝ հայկական մատենագրութեանց գանձանակին մէջ:

Հ. Ս. ՍՈՒՐԵԱՆ

1. Նախագր. էջ 13:

2. Dell'Essaeme'o di Giorgio Piside, secondo la antica versione urmena, 1893, Roma.

Թարգմանութիւնս շնորհակալութեամբ ստացած է հետեւեալ նոր քրքրեր, յորոց մի քանիք փոքրիկ զրբոյններ ըլլալով աւելորդ կը

Համարինք վրանին զբախտական մը հրա-
տարակելու, այսու չենք մոռնար ըսելու որ
ատենք թէ եւ փոքր երկեր են, բայց ըստ նիւ-
թոց՝ մին մոլովեանց խարազան, այլք հե-
տաքերբական են թատերական և գիտական
տեսակետով:

Իսկ 6. 8. 9. թուակիր երկերուն վրայ
առաջիկայ Քաղմավեպով կը խօսինք:

3. Ինչ է կարդում ժողովուրդը. Ս. Ա. —
Տպարան Տ. Մ. Ռոտինեանցի. Թիֆլիս
1899:

4. Մանչերու թշնամին. Յովսէփ Տ. Ստե-
փանեան. — Տպագր. Յ. Մատթէոսեան.
1899. գին 5 դահեկան:

5. FOETUS MONSTRUEUX HUMAIN. D.^r A.
Carachache. Paris M. le Docteur Demlin
49, Rue de Rome, 49.

6. Ալեւիա. գրեց Յ. Գ. Մըրմըրեան.
իննեակ իմաստասիրական — Անուշ, Բովան-
դակը, Հաստատութիւնը, Մաւհը, Աստուած,
Հանճար, Գեղեցիկը, Սէրն և Աստղերուն
խօսքը: — Կ. Պօլիս, Տպգր. Յ. Մատթէոսեան.
1900. Գինը 5 դր:

7. — Օսկան Պետրովիչն էն կիրումը. կա-
տակերգութեան մէկ արարուածով. աւելցրած
նոր տեսիլներով, խօսակցութիւններով և
մենախօսութիւններով: Գաբրիէլ Մունդու-
կեանց: Թիֆլիս, տպ. Մարտիրոսեանցի.
1899. Գինն է 30 կոպեկ:

8. — Բանաստեղծութիւններ. Յակոբ Յա-
կոբեան: 1899 Թիֆլիս. Կենտրոնական գրա-
վաճառանոց: Գինն է 30 կոպեկ:

9. Գիրք Մնացորդաց, ըստ հնագոյն Հայ
թարգմանութեան: Չառաշինն ած ի լոյս
ըստ կրկին ձեռագիր օրինակաց, Հանդերձ
Բ. լուսագիր նմանատպութեամբը նոցին,
Գրիգոր Խաչաքեանց: Մոսկուա. Տպարան
Վարկաւոր Գառցուկ. Ռեթիւ — 1899:

ՊԱՐՏԻԶՊԱՆՈՒԹԻՒՆ. գրեց Հ.
Մանուէլ Վ. Քաղուհի ի Միլիթարեան
ուխտէն: — Վենետիկ, Ս. Ղազար: 1899,
312 էջ, գին՝ 1.50 ֆր.:

ԱՐՄԵՆԻԱ ԱՆՈՒԱՆ ՍՏՈՒԳՐԱԾԱՆՈՒ

ԹԻՒՆԵ ՆԻ ՀԱՅ ԱԶԳԻՆ ԵՄԿՈՒԹՄԵՆ

Վերջին տարիներու՝ մեր ազգին ծագումը
և ԱՐՄԵՆԻԱ անուամ ստուգարանութիւնը խուզ-
արկող քամատեղներու ցամակին մէջ՝ պէտք չէ մոռ-
նալ յիշելու մասն Կ. Ա. ղէ Կարա Ռմուտ յիսուծա-
մը, որ տարիներէ ի վեր Civiltà Cattolica գիտա-
կամ թերթին մէջ՝ Պեղատգեանց և իրենց գաղթա-
կամութեանց վրայ Ռմուտից յօդուածներ գրելով,
ամենց շարքին մէջ առանձին գլուխ մի կը բանայ
« Degli Hittim o Hethei e delle loro migrazioni »
պիտեազգով, յորում մեզի համար հետա-
քըքրական և շահեկան խնդիրներով կը զբաղի:
Կը սկսի հատուածն՝ մեր աշխարհին մտնելին
սանձամբը որոշելով, որում համար մէջ կը բերէ
համառօտի հիմ օտար պատմաց և աշխարհա-
գրաց կարծիքները, որոնք սակայն շատ կը տար-
բերին իրարմ, ոմամք չափեմ աւելի ըզգարնա-
կելով և ոմամք չափազայն ամփոփելով զանոնք:
Այդ խնդիրն և անոր մասին այլեւայլ կարծիքներ
արդէն ամենուրեւ ծանօթ ըլլալով իմենիմանի ՀԱՅ-
ԽՈՍՏԻՔԻՆԵՐԵՐԸ, և իրկորդաքար միայն կարեւո-
րութիւն ունենալով մեր առաջարկեալ միւթոյն,
աւելորդ կը համարինք Ռոս մամրամասն մէջ ըն-
րել: Զօդուածագիր շատ հմուտ կ'երեւի իւր մա-
նա՞ միւթոյն, ինչպէս յայտնի է իրեն ուրիշ հա-
տուածներէն, հմուտ ի մասնաւորի հիմ պատմու-
թեանց: Զամախ ենթադրութեանց կը դնէ, զո-
րումք հաստատելու համար պատրաստ ունի միշտ
աղբիւրներ, փաստեր, որոնք սակայն երբեմն Դա-
մոգել ըլլալէ հեռու են: Իրեն ըլլող կարծիքները՝
միւր ազգին հմութեան և անոր կատարած գերակշիռ
ղերի մասին՝ թերեւս ամէն հայ բանասիրաց ամ-
գամ ըմբռնելի չըլլամ: և սակայմ ազգային մը
չէ՞ որ առանց յաշ կամ յախենի մայիկու՝ պաշտպա-
մէ զանոնք, այլ օտարագրի մ'է՞ ճշմարտութիւնը
սիայն իրեն Ոպատակ դրած: Ներկայ յօդուածը՝
ոչ բաւ առ բաւ՝ այլ քաղուածոյ թարգմանութիւն
մ'է, յորմէ դուրս թողուած են այն ըլլող կէտերը՝
որոնք կամ շատ ծանօթ են և կամ մեր միւթոյն
հետ ամենուկ կապ ունենան:

Հ. ՅԱՎԷ. ԹՈՐՈՍԵԱՆ

1. Civiltà cattolica, Serie XV, vol. IX.

2. Հա. Ա. Դիրք և տարածութիւն, և այլն.
յէջ. 27-38: